

Ikke kun mellom linjene

- Antisemittisme i norsk presse i årene 1938–1939

Elisa Bakken, Thelma Sundby og Live Tveit

Elvebakken videregående skole

Vår 2020

Forord

En undersøkelse fra 2018 viste at det har vært en vekst i voldshendelser begått mot jøder i Europa (European Jewish Congress, 2020). Jøde brukes som skjellsord blant norsk ungdom. Regjeringen har laget en handlingsplan mot antisemittisme. Vi mener at vår undersøkelse av antisemittiske holdninger og uttrykk i dominerende norske aviser før 2. verdenskrig kan bidra til å øke kunnskap og bevissthet om hvor farlig likegyldighet overfor negative holdninger til og talemåter om jøder kan være.

Det er mange eksempler i dag på at antisemittiske uttrykk blir benyttet uten at man er seg bevisst historien. Et eksempel på det er Aftenposten som 13. februar 2019 skrev om antisemittisme under overskriften «Jødespørsmålet splitter venstresiden på begge sider av Atlanteren». Det skapte sterke reaksjoner, og historikeren Ingjerd Veiden Brakstad minnet avisen om at nettopp uttrykket «jødespørsmålet» har en «konkret historisk betydning» og viste til hvordan man skulle «løse problemet» med jødene. Problemet var deres innflytelse på andre folk og stater. Dette er rett inn i tematikken til vårt forskningsprosjekt. Vi har blitt bevisst at ord, uttrykk og begreper bærer mening med seg fra historien. Å snakke om jødespørsmålet i dag er derfor ikke nøytralt, noe som Aftenpostens redaktør Espen Egil Hansen måtte innrømme (Hansen, 2019). Han kalte uttrykket «historieløst».

For oss har arbeidet med denne oppgaven blitt viktig. Vi har blitt sjokkert og rystet over hvordan jødene ble omtalt i norske medier i mellomkrigsårene. Derfor er det ekstra ille å oppleve hvor ubevisst og likegyldige mange er til antisemittismen i dag.

Vil gjerne takke faglæreren vår Knut Erik Aarvold som har inspirert oss og veiledet oss helt frem til innlevering. Uten ham hadde vi aldri våget å gi oss i kast med denne problemstillingen og oppgaven. Takk til bibliotekar Ingrid Svennevig Hagen for tips til litteratur, og til lærer Heidi Ree for støtte og hjelp. Takk også til Nasjonalbiblioteket.

Innholdsfortegnelse

Forord	2
1.0 Innledning.....	4
1.1 Tema: Medier og antisemittisme	4
1.2 Problemstilling.....	4
2. 0 Antisemittisme og bakgrunn	5
2.1 Hva er antijudaisme og antisemittisme?	5
2.2 Historisk bakgrunn	6
3.0 Metodevalg og avgrensning av oppgaven	7
3.1 Bakgrunn for avgrensning	8
3.2 Metodevalg	8
3.2.1 Innholdsanalyse.....	8
3.2.2 Idéanalyse	9
3.3 Feilkilder.....	10
4.0 Drøfting av våre funn	10
4.1 Jødeproblemet.....	10
4.2 «Den ulovlige jødeinvasjon»	12
4.3 Jødene som drepte Jesus	12
4.4 Analyse og diskusjon.....	13
4.4.1 Jødeproblemet	13
4.4.2 «Den ulovlige jødeinvasjon»	14
4.4.3 Jødene som drepte Jesus	15
5.0 Avsluttende diskusjon	16
Litteraturliste	18

1.0 Innledning

Dette er en historisk-sosiologisk oppgave. I denne delen vil vi redegjøre for bakgrunnen for temaet som vi har valgt, samt presentere problemstillingen.

1.1 Tema: Medier og antisemittisme

Det hele startet 20.november 2019 med et foredrag av Bjørn Westlie på Elvebakken videregående skole. Westlie snakket om sin nye bok *Det norske jødehatet*. Foredraget handlet om hva kilder kan fortelle. I slutten av foredraget oppfordret han oss elever til å besøke Nasjonalbiblioteket og folkeregistre for å lese originaltekster. Det er slik man kommer fram til en god idé, mente han.

Et par måneder senere fikk vi en åpen oppgave i faget sosiologi og sosialantropologi om å utføre et forskningsarbeid om et tema vi finner interessant. Det fikk oss til å tenke på Westlies foredrag og utfordring. Til tross for at Westlie og en rekke andre forfattere de senere år har avdekket jødehat i norske medier i forbindelse med andre verdenskrig, er det ikke mange i vår generasjon som er blitt bevisste på denne delen av norsk mediehistorie. Det er synd med tanke på at antisemittisme er et aktuelt og voksende problem i dag.

Boken *Det norske jødehatet* av Westlie tar for seg hvordan antisemittismen ble spredt i norske medier under okkupasjonen. Nasjonal samling presset avisene til å trykke jødefiendtlige artikler fra partiets eget pressebyrå, Norsk Artikkeltjeneste. En av avisene som trykte disse var *Aftenposten*. Boken får godt frem hvordan nordmenn selv bidro til spredning av antisemittisk propaganda under krigen. Det var altså ikke bare tyske okkupanter som sto for antisemittismen. Det fikk oss til å lure på hvordan det var med antisemittismen blant nordmenn også før krigen. Fantes det en kontinuitet fra tiden før krigen til okkupasjonen?

1.2 Problemstilling

Det å publisere antisemittiske tekster i mellomkrigsperioden var ifølge HL-senteret uproblematisk. Negative holdninger mot jøder var ikke noe avisene prøvde å skjule (Holocaustsenteret, 2017). Det fikk oss til å gå videre og spørre: *Hva slags antisemittisk syn på jøder var det som kom til uttrykk? I hvilke sammenhenger ble jøder fremstilt på en negativ måte?*

2.0 Antisemittisme og bakgrunn

I vår analyse bruker vi begrepene antijudaisme og antisemittisme. Disse to begrepene er helt sentrale. I dagligtalen kan innholdet imidlertid være noe uklart. Derfor gir vi en definisjon av disse, sammen med en historisk bakgrunn for oppgaven.

2.1 Hva er antijudaisme og antisemittisme?

I boken *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag* av Trond Berg Eriksen, Håkon Harket og Einhart Lorenz gis det eksempler på fire ulike grunnformer for jødefiendskap (Eriksen, Harket, & Lorenz, 2005). Den første er den kristne antijudaismen fra antikken og middelalderen. Den andre er den moderne antisemittismen fra slutten av 1800-tallet. Det er disse to formene som er aktuelle i vår oppgave. De to siste, «sekundærantisemittismen» etter Holocaust og antisjonismen, faller utenfor denne undersøkelsen.

Antijudaismen begynte med at kirken hevdet at de kristne hadde erstattet jødene som Guds utvalgte folk (Eriksen, Harket, & Lorenz, 2005, s. 23). I middelalderen ble den kristne antijudaismen knyttet til politisk makt. Jødene ble anklaget for å ha drept Jesus og var fiender av kristendommen (Kjørven, 2004, s. 37). De ble fremstilt som vantro og at vantroen nærmest var iboende i dem som folk. De levde under Guds evige straff, fordi de hadde korsfestet Guds sønn. Flere steder ble de beskrevet som farlige for kristne og verden. Deres eneste redning var at de ble omvendt og ble kristne. Det ble sagt at de forgiftet kristnes brønner og at de spredte sykdom. I middelalderen ble de første jødiske gettoer etablert. Jøder ble jagd bort. Noen steder måtte de gå med hatter og gule stjerner (Eriksen, Harket, & Lorenz, 2005, s. 8). Antisemittismen kom til uttrykk i kunsten, kirkearkitekturen, forkynnelsen og i litteraturen. Martin Luther (1483-1546) publiserte jødefiendtlige skrifter, som *Mot jødene og deres løgner* (1542) og oppfordret til drap på jøder og at synagoger skulle brennes (Jødisk museum, u.d.).

Antisemittismen som oppsto på 1800-tallet ville bygge på vitenskapelige kriterier, ikke religiøse fordommer. Det ble etablert en raseforskning som hadde teorier om at det fantes en rasekamp mellom jøder og arier (Eriksen, Harket, & Lorenz, 2005, s. 8). Rase ble forstått som noe essensielt, og en som var jøde hadde derfor visse egenskaper som var iboende og karakteristisk for alle. Den moderne antisemittismen beskriver jødene som en egen rase som for eksempel var svikefull, umoralsk og at det var noe som var rasemessig bestemt. Jøden ble

beskyldt for å være rotløse, griske, grådige, frastøtende og farlige for andre. Under nasjonsdannelsene på 1800-tallet ble jøder sett på som fremmede innenfor «etnisk» rene stater (Eriksen, Harket, & Lorenz, 2005, s. 8).

Antisemittismen fikk gjennomslag i ulike grupper, politiske og religiøse, og fikk stor utbredelse i Europa. Et kjent eksempel på et antisemittisk skrift er *Sions vises protokoller*. Det var et falskt skriv fra 1903 som tilsynelatende var skrevet av jøder og som handler om deres planer om å overta verdensherredømme (Eriksen, Harket, & Lorenz, 2005, s. 361). Selv om det ble avslørt som falskt, ble det brukt. Hitler hadde referanser til skriftet (Eriksen, Harket, & Lorenz, 2005, s. 378). Under den tyske nazismen ble antisemittismen og raseideologien til et industrielt massebord på jøder. Det bygde seg gradvis opp gjennom 1930-tallet, der jødene mistet stadig flere rettigheter og ble fremstilt som fiende av stat og folk. Det kulminerte med utryddelsen av om lag seks millioner jøder.

Antisemittismen er blitt kalt den «mobile fordømmen», en som kunne knyttes til de forskjelligste ting (Eriksen, Harket, & Lorenz, 2005, s. 9). Jøden ble beskyldt for å være kommunist og kapitalist. Jøder ble hatet fordi de var fattige og fordi de var rike. De ble beskyldt for å være for religiøse og ortodokse på den ene siden og å være antireligiøse og sekulære, på den andre siden. På den måten ble jøder og jødedom alltid feil, uansett hva man sto for eller hvilke egenskaper man hadde.

Vi vil bruke teori om antisemittisme og antijudaisme i våre analyser. Det er ikke alltid lett å skille mellom de to. For eksempel spilte fortellingen om «den evige jøde», som var en skikkelse i folkelig tro i middelalderen, en rolle i Hitlers antisemittisme. Den evige jøde vandret hvileløst omkring og kunne aldri finne ro. Vi vil undersøke om de stereotypiske bildene som tegnes av jøder og jødedom i antisemittismen preger de norske avisartiklene. Med jøde forstår vi først og fremst folk, mens jødedom viser til religion og kultur. I hvilken grad spiller fremstillingene i avisene på fordømmer som bygger på tradisjonelt antisemittisk tankegodts?

2.2 Historisk bakgrunn

I *Den norske nasjonalsosialismen*, hevder forfatterne Hans Fredrik Dahl, Bernt Hagtvat og Guri Hjeltnes at politisk fundert antisemittisme var relativt nytt i Norge før andre verdenskrig

(Dahl, Hagtvet, & Hjeltnes, 2009): «Befolkningen var helt fremmed for det antisemittiske budskapet da NS begynte å lefle med slike tankeganger fra 1934 til 1935. Så dypt satt denne anti-rasistiske mentaliteten at selv enkelte ledende NS-folk protesterte da Hitler utløste krystallnatten i 1938. De kunne ikke tro deres fører var slik» (Dahl, Hagtvet, & Hjeltnes, 2009, s. 186). Men antisemittiske *holdninger* var likevel ikke ukjent i norsk presse. Lars Lyngstad Sund har i sin masteroppgave funnet ut at antisemittiske holdninger var vanlig i *Aftenposten* i perioden 1920-1925 og at det særlig rettet seg mot kommunistiske jøder, «bolsjevijkjøder» (Sund, 2014). Kjetil Braut Simonsen har dokumentert antisemittiske synspunkter blant annet i avisen *Nationen* i perioden 1920–1925 (Simonsen, 2009). Richard Gogstad har sett på bruken av uttrykket «jødebolsjevik» i norsk borgerlig presse 1926–1930 (Gogstad, 2018).

Går vi lengre tilbake ser vi at jøder ble utsatt for diskriminering og hat. Grunnloven fra 1814 nektet jøder adgang til Norge. §2 sa: «Jøder ere fremdeles udelukket fra Adgang til Riget» (Stortinget, 2018). Håkon Harket har forsket på dette og vist at «jødeparagrafen» skyldtes antisemittiske holdninger blant grunnlovsfedrene på Eidsvoll (Harket, 2014).

Det var den kjente dikteren Henrik Wergeland (1808–1845) som var den som kjempet hardest for at jødeparagrafen i Grunnloven skulle oppheves. I 1841 ga han ut *Indlæg i Jødesagen og forsvarte jødernes rettigheter* (Eriksen, Harket, & Lorenz, 2005, s. 227). Paragrafen ble opphevet i 1851, etter at Wergeland var død.

I 1865 var det 65 jøder i Norge (Banik, 2019). De første jøder kom fra Danmark og Nord-Tyskland. På grunn av forfølgelser i Russland kom det etter hvert flere jøder derfra. Mange av jødene drev med handel. De største jødiske gruppene befant seg i Trondheim og Oslo. Der ble det etablert synagoger. På det meste var det om lag 2100 jøder i Norge, men under okkupasjonen ble det kraftig redusert. 773 jøder ble deportert til tyske konsentrasjonsleirer.

3.0 Metodevalg og avgrensning av oppgaven

Vår empiri finner vi ved å analysere tekst. Vi har benyttet oss av to ulike metoder i analysen. Under gjør vi rede for bakgrunnen for avgrensning, i tillegg til valg og gjennomføring av metode. Til slutt diskuterer vi mulige feilkilder.

3.1 Bakgrunn for avgrensning

Vi valgte *Aftenposten* og *Adresseavisen* som primærkilder. Begge avisene støttet partiet Høyre. De var regionaviser knyttet til Oslo og Trondheim. Flesteparten av de 2100 jøder som bodde i Norge før 2. verdenskrig, holdt til i disse to byene. Der fantes også de eneste to synagogene i landet. Synagogen i Oslo ble åpnet i 1920, og synagogen i Trondheim var ferdigstilt i 1925.

Begge avisene publiserte antisemittiske artikler i mellomkrigstiden (Holocaustsenteret, 2018). En grunn til å velge aviser som kilder, var at flere leste aviser enn litteratur i mellomkrigstiden (Helland, 2019). De hadde derfor stor påvirkningskraft. Hvilke ord de brukte og saker de valgte å ha på dagsorden, signaliserte visse holdninger og verdier til mottager. Avisene var for mange det eneste innsynet inn i verdenspolitikken og internasjonale konflikter. Det er verdt å nevne i denne sammenheng at de eneste synagogene i Norge ligger i disse byene (Groth, 2018). Synagogen i Oslo ble åpnet i 1920 og synagogen i Trondheim kom i 1925.

Før andre verdenskrig bodde det 2100 jøder i Norge. Jødene bodde hovedsakelig i disse to storbyene. Årene 1938–1939 er den avgrensende perioden vi har valgt for vår oppgave. Artikler der *jøde* var nevnt kom stadig frem, sett i lys av den anspente situasjonen i Europa, med tanke på nazismen som spredte seg. Dette er i tillegg årene rett forut for nazistenes okkupasjon av Norge.

3.2 Metodevalg

Vi har brukt både innholdsanalyse og idéanalyse. Innholdsanalyse er en mye brukt metode i undersøkelse av medier. Sammen med idéanalyse gir den oss mulighet til å undersøke begrep og uttrykk som er brukt og fortolke dem ut fra den konteksten de opptrer i og samtidig se hvilke underliggende ideer som de bærer med seg.

3.2.1 Innholdsanalyse

Ifølge David L. Altheide handler innholdsanalyse om å studere dokumenter for å forstå kultur (Altheide, 1996, s. 2). Dokumentene kan defineres som symbolske representasjoner som gjennom analysen forteller oss om kultur og historie som har formet dem. Vi kan gjennom å undersøke ord og vendinger få en forståelse av det som ikke ligger åpent i dagen, det som blir

tatt for gitt.. I en innholdsanalyse vil man i en viss grad kvantifisere sine funn. Hvor mange ganger ord og uttrykk blir bruk kan si noe om deres betydning i sammenhengen. Selv om vi ikke har gjort en kvantitativ undersøkelse, har vi enkelte steder registrert hvor mange treff vi har fått på enkelte ord som har fremstått som viktige. I nettbiblioteket til Nasjonalbiblioteket valgte å søke med asterisk, jød*, siden det ga oss treff på alle bøyingsformer og ord som begynte med jød, slik som jødeproblem, jødefiendtlig, jødefamilie også videre. Det ga 787 treff i *Aftenposten* (1938–1939) og 296 treff i *Adresseavisen*. De dukket opp i korte utdrag fra artiklene der ordet er nevnt. Utdragene ga oss et bilde av hvordan jødene var omtalt, og ut fra det snevret vi utvalget inn til 9 artikler i *Aftenposten* og 6 i *Adresseavisen*, i tillegg til tre bok- og foredragsannonser. Det svarer nokså godt til Altheides anbefaling om at en kvalitativ undersøkelse bør basere seg på et utvalg av 6-10 dokumenter (Altheide, 1996, s. 24). Våre dokumenter var ikke så omfattende, og det forsvarer at vi har noen flere.

Artiklene omhandlet jødedom, jødeforfølgelsen i Europa, jøder i Midtøsten, litteratur skrevet om jøder og raselover i Tyskland og Italia. Et begrep som gikk igjen i flere av artiklene var «jødeproblem» (4 artikler i *Adresseavisen* og 15 i *Aftenposten*). Vi valgte derfor å analysere det nærmere. Videre fant vi at forholdet mellom jøde og stat var et sentralt tema. I tillegg ble jøder fremstilt negativt i religiøse tekster. Disse temaene ble bestemmende for den senere analysen.

3.2.2 Idéanalyse

I tillegg til innholdsanalyse, har vi også gjort bruk av idéanalyse. «Idéanalyse dreier seg om det systematiske studiet av meningsbærende (...) budskap. Mer avgrenset handler det om *kvalitativ analyse av ideers tilstedeværelse i tekst der fortolkning er en vesentlig side av analysen*» (Bratberg, 2017, s. 67).

Ved å undersøke begreper som dannes med jøde, og hva slags bilder som gis av jøder i dokumentene, vi vil se på hvilke ideer og forestillinger som kommer til uttrykk. Også i idéanalyse spiller hyppighet av ord og uttrykk en rolle, selv om Øyvind Bratberg advarer mot å legge for stor vekt på det, fordi konteksten vil variere over tid, noe som gjør funnene mindre sikre (Bratberg, 2017, ss. 25-26).

Gitt den politiske utviklingen i Tyskland i den perioden som vi undersøker, er det naturlig å tenke seg at det å legge vekt på frekvens framfor det meningsbærende *kan* være en feiltolkning. Det var på den tiden stor oppmerksomhet rundt jøder, og således naturlig å tenke seg at det derfor ble skrevet mer om jøder da enn før og senere. Analysen av betydningen og det meningsbærende er derfor mer relevant for oss, særlig i de tilfeller der jøder er assosiert med noe negativt.

3.3 Feilkilder

Frode Helland har gjort rede for feilkilder i forbindelse med søk på Nasjonalbibliotekets nettbibliotek (Helland, 2019). Dårlig trykk i avisoriginaler kan føre til at ord blandes. Søk på «jøde» kan gi treff på «døde» (Helland, 2019, s. 46). Det kan derfor være at vi ikke har fått treff på alle artikler som inneholder beskrivelser som starter med jød*, pga. lav kvalitet i nettpublikasjonen. Det er for eksempel mulig at vi ikke har fått opp alle treff på for eksempel «jødeproblem» gjennom nettsøk. Da vi gjorde en manuell undersøkelse fant vi flere. Blant annet dukket begrepet opp flere ganger i en artikkel i *Aftenposten* 7. oktober 1939, mens vi ikke fikk treff på denne artikkelen i nettsøket.

Det å studere kilder fra en annen tid kan by på ulike problemer. Det kan tenkes at problemene er av reliabel art. Det er mulig å feiltolke ord og uttrykk. Derfor har vi sett på flere tekster fra mellomkrigstiden, enn de vi har brukt i oppgaven, for å veie opp for eventuelle feiltolkninger. I tillegg har vi brukt sekundærkilder om samme tema, for å sikre at vår forståelse samsvarer med det som gjelder innen forskning forøvrig.

4.0 Drøfting av våre funn

Under vil vi drøfte artiklene og tekstene som vi har funnet frem til. Vi har delt drøftingen i tre temaer: *Jøden som et problem*, “*Den ulovlige jødeinvasjon*” og *Jødene som drepte Jesus*. Vår innholdsanalyse fremmet disse tre ovennevnte temaene som de mest dominerende.

4.1 Jødeproblemet

Akkurat som begrep som «jødebolsjeviken» og «bolsjevikjøden» var vanlige uttrykk i pressen i mellomkrigsårene, har vi funnet at uttrykket «jødeproblem» er brukt i flere sammenhenger både i *Aftenposten* og *Adresseavisen*. Vi fikk 15 treff i *Aftenposten* i perioden 1938-1939. Til

sammenlikning er det bare 4 treff i årene 1933-1937. Det viser at det inn mot 2. verdenskrig ble vanligere å snakke om «jødeproblemet».

I *Aftenposten* den 7.oktober 1939 ble det referert til en tale som Adolf Hitler hadde holdt i den tyske riksdagen (*Aftenposten*, 1939). Talen handlet om at Tyskland gjorde krav på gamle kolonier i Øst-Europa. I den sammenheng snakket han også om en «løsning av jødespørsmålet som har satt så meget ondt blod i verden». Særlig var situasjonen i Polen kritisk, og i *Aftenposten* blir dette beskrevet som et «jødeproblem»: «Ikke noget sted er jødeproblemet mere brennende enn i Polen, som har en høiere jødisk befolkningsprocent enn noget annet land, ikke minst fordi det i mange år var klassisk tsarisk politikk å forvise jødene til Polen» (*Aftenposten*, 1939, s. 7). Videre het det at «Jødedommen er ikke bare et tysk-jødisk indre anliggende, men internasjonalt som jødedommen selv» (*Aftenposten*, 1939, s. 7).

Jødeproblemet var blant annet at det fantes jøder over hele verden og at «enhver jøde» måtte antas å være «en uforsonlig fiende av Hitler-styret» og en som motarbeidet det med all makt. Uttrykket «jødeproblem» dukker også opp i *Aftenpostens* spalter i form av annonser og reklame for bøker og foredrag. Det dreier seg for eksempel om boken “*Jødeproblemet og dets løsning*” av den norske antisemittiske og nasjonalistiske forfatteren Irene Sverd (pseudonym for Halldis Neegaard Østbye) (*Aftenposten*, 1938). Frode Helland skriver at hun ble dømt til fengsel etter krigen for sine antisemittiske skrifter (Helland, 2019, s. 32). Boken ble hyppig annonsert for, som 14. mai 1938 under overskriften «Nye bøker» og 25.juni 1938 med overskriften “Boken alle snakker om» (*Aftenposten*, 1938). I tillegg fant vi en annen annonse, publisert 18.mars 1939 for et foredrag «om folket uten fedreland: jødeproblemet før og nu», holdt av Pastor Nils Rosef. Han var knyttet til Den norske Israelsmisjonen.

I *Adresseavisen* 6. mars 1939 ble uttrykket jødeproblem brukt i forbindelse med en anmeldelse av boken *Det jødiske folk* av Ernst Sinding (*Adresseavisen*, 1939). Boken tok for seg spørsmålet hvorfor jødene så sjeldent slo fast rot noe sted og så vanskelig lot seg assimilere med folkene som bodde der. Den spurte også hvorfor de så ofte ble utsatt for forfølgelse. I anmeldelsen ble boken knyttet til det aktuelle jødeproblem: «Det er en helt nøktern vurdering som her legges frem. Nettopp nu da jødeproblemet stadig er under diskusjon mann og mann imellom, vil et hvert våkent menneske ha interesse av å være best mulig orientert i det vanskelige mangesidige spørsmålet» (*Adresseavisen*, 1939, s. 8).

4.2 «Den ulovlige jødeinvasjon»

I *Adresseavisen* 3.november 1938 ble en artikkel fra den offisielle avisen til Schutzstaffel (SS), *Das Schwarze Korps*, gjengitt uten kritiske kommentarer (Wikipedia, 2020) (*Adresseavisen*, 1938). Artikkelen ble omtalt som «oppsiktsvekkende». Det ble fremstilt som om jødene hadde erklært krig mot Tyskland. Den internasjonale jødedommen truet nå med «verdenskrig». Det ble hevdet at jøder over hele verden forberedte en tilintetgjørelseskrig mot Tyskland. Videre het det at «den internasjonale jødedoms krigspropaganda tvinger Tyskland til å gjennomføre nye rustningsplaner». Artikkelen til SS-organet sluttet med: «Vil jødene ophisse til krig mot Tyskland, skal de sannelig også få lov til å betale de våben Tyskland må forsvare sig med». For å beskytte og forsvare seg måtte Tyskland ta grep. Ikke bare skulle de ruste opp militært, men jøder måtte utvises, bosettes i avgrensede kvarterer og holdes under skarp kontroll. Tyskere og jøder skal ikke kunne bo sammen, hverken i samme gate eller samme distrikt. I artikkelen ble også jødene beskrevet som noen som hadde stjålet fra det tyske folk og beriket seg. Jødene eiendom og formue tilhørte egentlig tyskerne, som måtte ta dem tilbake.

Liknende militær retorikk om jøder finner vi igjen i en artikkel i *Aftenposten* noe senere. I forbindelse med at jøder flyktet fra forfølgelse og undertrykkelse i stadig flere europeiske land på slutten av 1930-tallet, forsøkte en del å reise inn i Norge. I *Aftenposten* 23.desember 1938 ble dette beskrevet som «jødeinvasjon» (*Aftenposten*, 1938). Under overskriften «Den ulovlige jødeinvasjon blev stoppet i tide» beskrev man hvordan Norge hadde skjerpet kontrollen mot utlendinger, slik at «den irregulære fremmedinvasjon» nesten hadde stoppet opp. Det ble videre beskrevet hvordan jøder prøvde å «omgå» kontroller og hvordan de brukte «knep» for å unngå å bli oppdaget. Det ble positivt beskrevet at det var «betydelig vanskeligere å komme inn i Norge enn for eksempel i Sverige». Derfor hadde Sverige hatt problemer med ulovlig «invasjon av jøder», mens Norge hadde strengere grensekontroll.

4.3 Jødene som drepte Jesus

Påskan 1939 publiserte *Aftenposten* artikkelen, *Påskefest i Rom*, skrevet av Arne Fjelberg (Fjelberg, 1939). Han var prest i Frogner kirke og ble under krigen del av den kirkelige motstandskampen og satt i Den Midlertidige Kirkeledelse (1943-1945). Han var altså en

motstandsmann. Men som Marte Michelet har vist i boken *Hva visste hjemmefronten?* var det mange i motstandsbevegelsen som hadde antisemittiske synspunkter (Michelet, 2018).

I teksten ble jødene fremstilt som Jesus og kristendommens fiender. «Her har jødiske hender lagt enda en tornekrone om Kristi panne,» skrev han om Colosseum. Jødiske slaver hadde vært med å bygge Colosseum i det første århundret, hvor blant annet kristne ble drept. Med tornekrone-bildet ga Fjelberg jødene skylden for at kristne ble drept på Colosseum.

Videre i artikkelen står det om Titusbuen som ble reist i år 81 for keiser Titus til minne om hans erobring av Jerusalem. Fjelberg skriver at Titusbuen ble reist «til ære for ham som ødela Jerusalem og spredte det ustyrige jødefolk ut over grensene og gjorde ende på dets fanatiske religion» (Fjelberg, 1939, s. 4). Videre viser Fjelberg til at monumentet senere ble restaurert av paven «som et minne om den tid da Messiasdrømmen blev slått i stykker og den virkelige Messias begynte sin seiersgang utover jorden» (Fjelberg, 1939, s. 4).

Bildet av jødene som fiender av kristendommen finner vi også i en andakt i *Adresseavisen* (Bakken, 1939). Asbjørn Bakken var sokneprest i Siljan i Telemark. Som Fjelberg tilhørte han den del av kirken som gjorde motstand mot nazistene (Olsen, 2012). Bakken beskriver jødene som «verdens mest religiøse folk», der religiøse spørsmål var «brennende». De ventet på noen som skulle befri dem fra undertrykkelse, en Messias, men «da han kom blev de rent villrede, og plutselig blev de tvilende, irritert» (Bakken, 1939, s. 4). I stedet for å gjenkjenne Jesus som Messias, frelseren, drepte de ham, disse «religiøse spesialister». De var besatt av å tro på én bestemt måte, men endte med å tro feil: «Det var verdens mest religiøse folk. Det var Guds utvalgte folk». Jødene «forkluset Jesu enkelhet».

4.4 Analyse og diskusjon

4.4.1 Jødeproblemet

Ved å koble jøde og problem sammen til ett ord, dannes det en mening som gjør jøden til et problem. Det gir ordet jøde en negativ klang.

I artiklene vi har sett på, blir jødeproblem knyttet til at jødene ikke har et hjemland. For eksempel heter det at jødene er særlig et problem i Polen, fordi de er mange og ikke opprinnelig hører hjemme der. De er blitt forvist dit. Samtidig beskrives jødedom som noe internasjonalt «i seg selv» og dermed i motsetning til det nasjonale. Vi forstår at det

internasjonale er negativt, mens det nasjonale er stabilt og trygt. Dermed blir både jøde og jødedom (kultur og religion) problematisert. Også i Rosefs foredragstittel viser jødeproblem til at jødene er et folk uten egen stat. Det samme gjelder anmeldelsen av boken til Sinding. Den handler om jødene rotløshet og manglende assimilering, og anmelderen berømmer den for å ta opp det aktuelle «jødeproblemet». Til sammen viser disse tre eksemplene at det må ha vært en vanlig uttrykksmåte å koble begrepet jødeproblem med fravær av en jødisk nasjon.

Det er noe selvsagt og innforstått over måten som begrepet brukes på, som om «alle» er enige om at det er sant at jødene er et problem. De *har* ikke et problem, men *er* det. De er rotløse, fremmede og en trussel. Deres innflytelse på andre folk og stater vil være skadelig.

Det var en typisk antisemittisk idé at jøder var rotløse og hjemløse og at det gjorde dem farlige for andre. Som det står i boken om antisemittismens historie ble jøder beskyldt for å være «rotløse parasitter som sugde all kraft ut av vertsnasjonen» (Eriksen, Harket, & Lorenz, 2005, s. 9).

Videre er et problem noe som må løses. Sånn sett peker uttrykket frem mot Hitlers endelige løsning på jødeproblemet, utryddelsen av dem.

4.4.2 «Den ulovlige jødeinvasjon»

I både *Aftenposten* og *Adresseavisen* fins det artikler der jødene fremstilles som militær trussel. Begrep som «invasjon», «krigspropaganda» og «krigserklæring» er med på å tegne et bilde av jødene som en trussel mot verdensfreden. Det er grunn til å legge merke til at artikkelen i *Adresseavisen* sto på trykk 3.november 1938, mens den i *Aftenposten* var fra 23.desember samme år. Mellom disse to datoene hadde krystallnatten i Tyskland funnet sted (Hatlehol, Banik, & Dypvik, 2019). Til tross for dette alvorlige angrepet mot jøder og jødisk eiendom, valgte *Aftenposten* å fremstille jøders flukt som invasjon.

Definisjonen av invasjon er: «militæres styrkes inntrengning på fremmed territorium» (Store norske leksikon, 2019). Når det her handlet om jøder som var drevet på flukt, blir et slikt militært bilde å snu opp ned på problemet. Det er enda tydeligere i *Adresseavisens* ukommenterte gjengivelse fra det offisielle tidsskriftet til SS. Gjennom ukritisk å videreformidle fra *Das Schwarze Korps*, bidrar avisen med nazistisk propaganda om at

internasjonal jødedom som trussel mot verdensfreden. Her spiller man på aktiv retorikk om at jødene er i ferd med å gå til krig for å ødelegge Tyskland og legge hele verden under seg.

Det var vanlig antisemittisk propaganda at jødene utgjorde en trussel mot andre folk og nasjoner, fordi de ikke hadde et fedreland. Det samme har vi sett i forbindelse med bruken av begrepet «jødeproblem». I artiklene vi har sett på her, tas dette et skritt videre. Det fremstilles som om jødene holder på å mobilisere militært for å gå til verdenskrig. Denne konspiratoriske tenkningen finnes blant annet i det antisemittiske skriftet *Sions vises protokoller*, som var en falsk tekst om en oppdiktet plan om jødisk verdensherredømme. Begge artiklene bygger derfor på kjent antisemittisk propaganda. I tillegg bidrar artikkelen i *Adresseavisen* til å fremstille jødene som grådige og griske, et annet klassisk antisemittisk grep. Det står at de har ranet det tyske folk for eiendom og formue. Jøden er altså en som raner og vil herske over verden.

4.4.3 Jødene som drepte Jesus

Det var en vanlig forestilling i kristen antijudaisme at jødene hadde drept Jesus. Det gjorde dem til fiender av kristendommen. Teksten til Fjelberg viderefører denne forestillingen, når han anklager jødiske slaver for å stå bak drap på kristne. Jødiske slaver var med å bygge Colosseum og derfor hadde deres «hender» lagt «enda en tornekroner om Kristi panne», noe som viser til de kristne martyrene. I stedet for å skyldes på romerne og de romerske keisere som fikk bygd Colosseum og som arrangerte gladiatorkampene, er det altså jødene som får skylden. Som vi har vist til over, er antisemittismen en fleksibel og «mobil» fordom. Jøden kan få skylden for alt. Det synes historisk urimelig å si at jødene drepte kristne på Colosseum, men likevel fremstiller Fjelberg det slik og gir dermed liv til ideen om jøden som en evig og farlig fiende av kristendommen.

Dette negative bildet av jødene blir ytterligere utdypet når Fjelberg skriver om Titusbuen, som ble reist til minne om at romerne hadde okkupert Jerusalem, slått ned et jødisk opprør og brent tempelet. Dette fremstilles som en seier over et «ustyrlig» folk og deres «fanatiske» religion. Fjelberg beskriver altså romerne på en sympatisk måte, noen som har gjort noe bra. Jødene fremstilles som ville og irrasjonelle. Når opprøret ender med tap for dem, forstår vi at Fjelberg mener de må takke seg selv og sin «fanatiske» religion.

Jødene fremstilles på den ene siden som de mest religiøse, som religiøse spesialister, men på den andre siden som ute av stand til å kjenne igjen den som Gud har sendt for å frelse dem. Deres religion gjør dem blinde. Bakken bruker ord som «brennende», «spesialister» og «verdens mest religiøse folk». Som hos Fjelberg blir de omtalt som besatt av én måte å tro på, men at denne måten er feil.

Når både Fjelberg og Bakken, som var «vanlige» prester, skriver så ukritisk om jødene som fanatiske, brennende og blinde, må vi tro at dette var et ganske vanlig syn som de delte med mange. Dette var tekster til «oppbyggelse» for leserne.

De tydeliggjør også en sammenheng mellom antijudaismen og antisemittismen. Jøden og jødedommen er uforanderlig. Jødene var ustyrlige for to tusen år siden, og er det fortsatt. Først romerne, så tyskerne – begge måtte prøve å få kontroll med jødene, men lyktes ikke, fordi jødene var som de var. De vandrer i stedet hjemløse og rotløse omkring, truer de kristne og ødelegger for andre. Man kunne tenkt at Fjelberg og Bakken ville omtalt jødene med nestekjærlig sympati og forståelse, fordi de i 1939 var på flukt og avisene var fulle av nyheter om det. I stedet skriver Fjelberg om jøder som flyktet i det første århundret uten å tenke på nåtidssituasjonen. Trolig skyldes den manglende innlevelsen i jødernes vanskelige situasjon i 1938-1939 som vi har sett i vår undersøkelse, at antijudaistiske og antisemittiske fordommer mot jødene var vanlige og sosialt, religiøst og kulturelt aksepterte. Ellers er det vanskelig å forstå at Fjelberg og Bakken kunne skrive som de gjorde.

5.0 Avsluttende diskusjon

I innledningen til prosjektoppgaven stilte vi oss spørsmålet *Hva slags antisemittisk syn på jøder var det som kom til uttrykk i avisene Aftenposten og Adresseavisen i perioden 1938-1939? Og i hvilke sammenhenger ble jøder fremstilt på en negativ måte.* Gjennom analysen har vi vist ulike måter som jøder blir fremstilt på. De ble hele tiden eksplisitt og implisitt fremstilt som et problem. Uttrykket «jødeproblemet» ble brukt av flere på en selvforklarende måte, som om alle var enige om at jødene var et problem. Det er tydelig at det ikke reflekteres over hvor negativt og skadelig et slikt uttrykk er, at det reduserer jøder til et problem.

På den tiden som vi har undersøkt var jødene på flukt fra nazismen i Tyskland og sto ovenfor en rekke problemer. I artiklene vi har sett på, omtales de ikke som flyktninger. I stedet skapes det i *Aftenposten* og *Adresseavisen* et inntrykk av at jødene nå holder på å invadere andre land. *Aftenposten* bruker ordet invasjon om flyktningene, og skaper et bilde av at de utgjør *en hel hær*, og dermed en trussel for staten og nasjonen som sådan. Dette blir enda tydeligere i *Adresseavisen* som ukritisk gjengir en artikkel fra den tyske SS-avisen, *Das Schwarze Korps*. Der beskrives det hvordan Tyskland er truet av den internasjonale jødedommen, at jødene vil tilintetgjøre Tyskland og starte en verdenskrig. Denne måten å snu opp ned på virkeligheten var noe av det vi reagerte mest på. Når man tenker på at Tyskland kort etter skulle invadere Norge og en rekke andre land, og starte et folkemord mot jødene, fremstår det som absurd og horribelt at jøder på flukt ble fremstilt av norske medier gjennom ord som «invasjon».

Det fins ingen sympati med eller forståelse for jødene og deres situasjon. Både *Aftenposten* og *Adresseavisen* fremstår som likegyldige inntil det fiendtlige overfor jødene vanskelige situasjon. Det er en likegyldighet som mangler en moralsk refleksjon. Det gis ingen moralske vurderinger av nazistenes undertrykkelse av jødene, eller forfølgelsen av jøder ellers i Europa. I stedet skylder man på jødene for deres problem. Det er noe iboende ved jødene som gjør dem farlige. Dette bildet kommer også frem i fremstillingen av den religiøse antijudaismen. Den skiller seg egentlig ikke fra antisemittismen, men bygger opp under bildet av jødene som fanatiske, blinde, rotløse og farlige. De fremstilles som mordere av Jesus og av kristne.

Denne likegyldigheten overfor jødene var noe av det første vi ble oppmerksomme da vi begynte å gå inn i primærkildene. Gjennom undersøkelsen har vi sett at likegyldigheten var noe av det som forbandt antisemittismen før krigen med den som kom til uttrykk under krigen (Westlie, 2019). Den kan derfor være med på å forklare hvorfor mange nordmenn ikke protesterte mot jødeforfølgelsene under krigen. Man hadde vent seg til å tenke at jødene ikke hørte til, at de var et problem som måtte løses.

Litteraturliste

- Adresseavisen. (1938, August 13). Amerika optimistisk - Europa pessimistisk. *Adresseavisen*, s. 7.
- Adresseavisen. (1938, Juli 9). Den Hellige Stad. *Adresseavisen*, s. 8.
- Adresseavisen. (1938, September 22). Gjennom brennpunktet i verdenspolitikken. *Adresseavisen*, s. 8.
- Adresseavisen. (1938, November 3). Kamp mot jødene. *Adresseavisen*, s. 10.
- Adresseavisen. (1939, Mars 6). En brennaktuell bok. *Adresseavisen*, s. 8.
- Aftenposten. (1938, August 20). Arier - jøde. *Aftenposten*, s. 5.
- Aftenposten. (1938, Juni 25). Boken alle snakker om! *Aftenposten*, s. 14.
- Aftenposten. (1938, Desember 23). Den ulovlige jødeinvasjon blev stoppet i tide. *Aftenposten*, s. 6.
- Aftenposten. (1938, Juni 28). Hakekorsflag brent. *Aftenposten*, s. 6.
- Aftenposten. (1938, Juni 11). Hvor skal der bli av dem? *Aftenposten*, s. 2.
- Aftenposten. (1938, November 18). Jødiske hjem ribbes for kunstgjenstander. *Aftenposten*, s. 6.
- Aftenposten. (1938, Juni 14). Nye bøker. Irene Sverd: Jødeproblemet og dets løsning. *Adresseavisen*, s. 3.
- Aftenposten. (1938, Oktober 7). Nye strenge rase-lover i Italia. *Aftenposten*, s. 3.
- Aftenposten. (1939, Oktober 7). Berlin sier. *Aftenposten*, s. 7.
- Aftenposten. (1939, November 1939). Hitler utsetter proklameringsen av en polsk. *Aftenposten*, s. 5.
- Aftenposten. (1939, Mars 18). Pastor N. Rosef: Foredrag om folket uten fedreland. Jødeproblemet, før og nu. *Aftenposten*, s. 8.
- Aftenposten. (1939, Mars 18). Vår Frelses Kirke: Aftensang for Israelmisjonen. *Aftenposten*, s. 8.
- Altheide, D. L. (1996). *Qualitative Media Analysis*. California: Sage Publications.
- Bakken, S. A. (1939, Oktober 7). Kristi velgjerninger. *Adresseavisen*, s. 4.
- Banik, V. K. (2019, Mars 28). *Jødernes historie i Norge*. Hentet fra Store norske leksikon: https://snl.no/Jødernes_historie_i_Norge
- Bratberg, Ø. (2017). *Tekstanalyse for samfunnsvitere*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Dahl, H. F., Hagtvatn, B., & Hjeltnes, G. (2009). *Den norske nasjonalsosialismen*. Oslo: Pax.

- Eriksen, T. B., Harket, H., & Lorenz, E. (2005). *Jødehat (antisemittismens historie fra antikken til i dag)*. Oslo: Cappelen Damm.
- European Jewish Congress. (2020, Februar 7). *Antisemitism in Europe*. Hentet fra eurojewcong: <https://eurojewcong.org/what-we-do/combating-antisemitism/antisemitism-in-europe/>
- Fjelberg, A. (1939, April 8). Påskefest i Rom. *Aftenposten*, s. 4.
- Gogstad, R. (2018). «Jødebolsjeviken»-Antisemittisme og revolusjonsfrykt i norsk borgerlig presse, 1926-1930. (Masteroppgave) Oslo: Universitetet i Oslo.
- Groth, B. (2018, Februar 20). *Synagoge*. Hentet fra Store norske leksikon: <https://snl.no/synagoge>
- Hansen, E. E. (2019, Februar 17). *Aftenpostens lesere har all grunn til å bli skuffet når vi bruker et begrep så historieløst som vi gjorde i avisen onsdag*. Hentet fra Aftenposten: <https://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/i/A2KjgE/aftenpostens-lesere-har-all-grunn-til-aa-bli-skuffet-naar-vi-bruker-et-begrep-saa-historieloest-som-vi-gjorde-i-avisen-onsdag-espen-egil-hansen>
- Harket, H. (2014). *Paragrafen*. Oslo: Dreyer.
- Hatlehol, G. D., Banik, V. K., & Dypvik, A. S. (2019, November 26). *Novemberpogromen*. Hentet fra Store norske leksikon: <https://snl.no/Novemberpogromen>
- Helland, F. (2019). *Rasismens retorikk*. Oslo: Pax.
- Holocaustsenteret. (2017, November 1). *Antisemittisme i norske aviser på 1930- og 1940-tallet*. Hentet fra hlsenteret: <https://www.hlsenteret.no/undervisning/materiell/9aAntisemittisme.html>
- Holocaustsenteret. (2018, Februar 7). *Norske aviser før og under okkupasjonen*. Hentet fra hlsenteret: <https://www.hlsenteret.no/undervisning/materiell/9aAntisemittisme.html>
- Jødisk museum. (u.d.). *Reformasjon*. Hentet fra antisemittisme: <https://antisemittisme-forogna.no/tema/reformasjon/>
- Kjørven, E. (2004). *Den Norske Israelsmisjons syn på jødene i tidsrommet 1918-1947*. (Hovedoppgave) Oslo: Universitet i Oslo.
- Michelet, M. (2018). *Hva visste hjemmefronten?* Oslo: Gyldendal.
- Olsen, J. (2012). *Asbjørn Ragnvald Bakken f. 1903 og Birgit Thordis Fougner f. 1907 sin familie*. Hentet fra Eidangerslekt: <https://www.eidangerslekt.org/siljan-slekt-etter1814/prestegaarden/asbjorn-bakken-1903.htm>

Simonsen, K. B. (2009). *"Den store jødebevægelse". Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene Nationen og Namdalen, 1920-1925.* (Masteroppgave) Oslo: Universitetet i Oslo.

Store norske leksikon. (2019, Juli 12). *Invasjon*. Hentet fra Store Norske Leksikon: <https://snl.no/invasjon>

Stortinget. (2018, Mars 23). *Innledning*. Hentet fra Stortinget: <https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Historikk/historisk-dokumentasjon/Jodeparagrafen/Innledning/>

Sund, L. L. (2014). *Aftenposten og "jødene" – En undersøkelse av holdninger til jøder uttrykt i Aftenposten fra 1920 til 1925.* (Masteroppgave) Oslo: Universitet i Oslo.

Westlie, B. (2019). *Det norske jødehatet*. Oslo: Res publica.

Wikipedia. (2020, Februar 2). *Das Schwarze Korps*. Hentet fra Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Das_Schwarze_Korps

Forsidebilde

Winger, O. (Regissør). (1969). *Og avisen dør med dognet* [Film]. Hentet fra <https://digitaltmuseum.no/021118478678/og-avisen-dor-med-dognet?fbclid=IwAR0nPIPJMbEhcEAGfh6ShfWa1lyLaTYGerunOXtVHauvOd8YpWtW1YzImO0>